

Przemysław Gawron
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Kardynała
Stefana Wyszyńskiego

ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW WOJNY W INFLANTACH W LATACH 1625–1629 W ROSYJSKIEJ BIBLIOTECE PUBLICZNEJ W SANKT-PETERSBURGU

Słowa kluczowe: Rosyjska Biblioteka Narodowa w Sankt Petersburgu | wojna w Inflantach 1625–1629 | Krzysztof II Radziwiłł | Lew Sapieha | kancelaria hetmańska | list przypowiedni | uniwersał

Przemysław Gawron: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, uzyskał doktorat na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Autor książek *Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646*, Warszawa 2010; *Bitwa pod Talavera de la Reyna, 27–28 lipca 1809 roku*, Zabrze 2004. Zajmuje się dziejami wojskowości staropolskiej oraz ustroju I Rzeczypospolitej, zwłaszcza w kontekście relacji między państwem a armią. Przygotowuje pracę poświęconą organizacji armii koronnej w czasach Zygmunta III Wazy. E-mail: p.gawron@uksw.edu.pl.

Poszukiwanie źródeł w archiwach i bibliotekach położonych na terenie byłego Związku Radzieckiego często prowadzi do odkrycia materiałów, które korygują i wzbogacają dotychczasowe ustalenia historyków zajmujących się różnymi aspektami dziejów Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Nie inaczej przedstawia się rzecz w przypadku Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt-Petersburgu (Российская Национальная Библиотека, Санкт-Петербург), szczególnie za sprawą rękopisów przechowywanych w tzw. polskim opisie zbioru autografów Piotra Piotrowicza Dubrowskiego (f. 971, op. 2). Badacz wojen polsko-szwedzkich, w tym konfliktu rozgrywającego się w Inflantach, Kurlandii i Semigalii w latach 1625–1629, znajdzie tam niejedną przydatną informację, jednak warunki udostępniania zbiorów, zwłaszcza kluczowego rękopisu 321/2, ograniczają możliwość dokładnego poznania jego zawartości.

Polscy historycy rzadko mieli okazję sięgać do zbiorów petersburskich, zwłaszcza przed upadkiem ZSRR. Najważniejszy tekst poświęcony wojnie w latach 1625–1629 – pióra Henryka Wisnera – powstał w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku i oparty był, niestety, wyłącznie na źródłach

krajowych¹. Po roku 1989 badania związane w pewnym stopniu z omawianym zagadnieniem prowadził Arkadiusz Czwołek, który dotarł do rękopisów petersburskiej biblioteki. Podstawowym przedmiotem jego zainteresowania była postać wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego Lwa Sapiehy, stąd wyraźnie widoczne w dorobku Czwołka skupienie uwagi na aspektach związanych z biografią tego wybitnego polityka i – niestety – miernego wodza. Wspomnianego badacza interesowały m.in. konflikty pomiędzy Sapiehą a hetmanem polnym Krzysztofem Radziwiłłem, związane z dowodzeniem armią zebraną przeciwko Szwedom, a jedynie w ograniczonym zakresie sięgał on do źródeł rzucających światło na działalność polityczno-wojskową Radziwiłła oraz organizację i logistykę dowodzonych przez księcia oddziałów². Mariusz Balcerek – autor znakomitego studium poświęconego dziejom Księstwa Kurlandii i Semigalii w czasie zmagania Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629 – skupił uwagę na bardziej przydatnych, z punktu widzenia jego tematu, archiwach i bibliotekach, jedynie w niewielkim zakresie korzystając z materiałów petersburskich³. Do tych ostatnich sięgali także Henryk Lulewicz oraz Andrzej Rachuba, np. przy tworzeniu biogramów Lwa i Jana Stanisława Sapiehów oraz Jana Swołyńskiego do *Polskiego słownika biograficznego*⁴.

W zbiorach petersburskiej biblioteki znalazł się pokaźny – a przy tym niezbyt uporządkowany – fragment dawnego archiwum hetmańskiego Krzysztofa Radziwiłła, obejmujący wszystkie kampanie wojenne księcia przeciw

¹ H. Wisner, *Wojna inflancka 1625–1629*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1970, t. 16, cz. 1, s. 27–93; zob. tegoż, *Król i książę. Konflikt między Zygmuntem III Wazą i Krzysztofem Radziwiłłem*, „Rocznik Białostocki” 1972, t. 11, s. 53–100.

² A. Czwołek, *Konflikty i spory wśród dowódców litewskich w czasie wojny w Inflantach w latach 1625–1629 i ich wpływ na przebieg działań militarnych*, [w:] *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, A. Ziemlewska, Toruń 2007, s. 93–103; tegoż, *Konflikt Lwa Sapiehy, wojewody wileńskiego, i Krzysztofa Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego, na tle problemów militarnych i politycznych Rzeczypospolitej w latach 1625–1633*, cz. 1, „Czasz Nowożytny” 2003, t. 15, s. 107–175; cz. 2: 2007, t. 20, s. 67–101; tegoż, *Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego*, Toruń 2012, zwłaszcza s. 507–609.

³ M. Balcerek, *Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629*, Poznań 2012, zwłaszcza s. 292–384.

⁴ H. Lulewicz, *Sapieha Lew h. Lis (1557–1633)*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 35, Warszawa–Kraków 1994, s. 84–104; tegoż, *Sapieha Jan Stanisław h. Lis (1589–1635)*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 624–629; A. Rachuba, *Swołyński (błędnie Swotyński) Jan h. własnego (zm. między 1644 a 1647)*, [w:] PSB, t. 46, Kraków 2009–2010, s. 164–165.

Szwedom. Dzięki temu badacz ma niepowtarzalną okazję przyjrzeć się z bliska pracy kancelarii książęcej w II połowie 1625 r., szczególnie w aspekcie logistyczno-organizacyjnym. Przykładem interesujących pod tym względem dokumentów niech będą bruliony listów do dzierżawców dóbr królewskich, dotyczące przystawstw czy też – jak chce Henryk Wisner – przystawowstw, w których *chorągiew mogła nocować i otrzymywać bezpłatnie żywność*⁵.

W pierwszym z dokumentów hetman wyznaczył miejsce na zbieranie roty piechoty polskiej pod komendą Jana Bychowca – liczącej 200 stawek żołdu – w ciwuństwie trejdańskim. Pierwotnie był to dokument dla Jakuba Szypempila i dotyczył oddziału 120 żołnierzy piechoty cudzoziemskiej, ale najprawdopodobniej książę zmienił w tej kwestii zdanie. Hetman chciał zaciągnąć oddział z powodu nagłego szwedzkiego ataku na Inflanty. Zdawał sobie przy tym sprawę, że wyznaczanie przystawstw należało do kompetencji monarchy, ale ponieważ z powodu braku czasu nie miał możliwości uzyskania decyzji królewskiej, wydał list na mocy swej władzy hetmańskiej. Z dopisków na dokumencie wynikało, że analogiczne listy trafić miały do rąk innych rotmistrzów, tak piechoty polskiej: Mikołaja Korsaka oraz Mikołaja Floriana Okunia, jak i niemieckiej: Eigirda Fitinga (150 stawek żołdu), Gabriela Ceridona (120) oraz Jana Donowaia (120)⁶. Niedługo potem zbliżony dokument wystawiono na rzecz rotmistrza piechoty polskiej Jana Glaniszewskiego⁷.

Radziwiłł pamiętał także o oddziałach jazdy. Chciał zatem przyznać – o czym świadczy zachowany w Petersburgu brulion – przystawstwo rocie Fedora Hłuszanina, liczącej 100 koni arkebuzerów oraz 50 koni dragoonów. Nieznany z imienia pisarz wpisał to nazwisko nad pierwotnym zapisem, z którego wynikało, że przystawstwo w powiecie wilkomierskim miał otrzymać Jan Wechman z rotą 150 koni kozaków. Analogiczny dokument skierowano do rotmistrzów kozackich: Jana Łoszela, Eliasza Zabłockiego, Zachariasza Łowczyckiego. Pierwszy z nich miał zbierać oddział w Ostrzyniu, Wasiliszkach i Raduniu, drugiemu przyznano Traby i Krewa, trzeci zaś powinien się zaopatrywać w Miednikach i Niemieży. W dopisku znalazły się także – podobnie jak w omówionym wcześniej dokumencie – polece-

⁵ H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego – dyplomacja – varia*, Warszawa 2004, s. 109.

⁶ Российская Национальная Библиотека, Санкт-Петербург (dalej: РНБ), ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 46, k. 1–1v., uniwersał K. Radziwiłła, Rubieżewicze, 17 lipca 1625 r. (brulion).

⁷ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 50, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła, Rubieżewicze, 27 lipca 1625 r. (brulion).

nia przygotowania listów dla kapitanów: Szypempila, Donowaia, Ceridona i Eigirda [Fitinga]⁸. Niedługo później hetman wystawił nowy dokument, z którego wynikało, że Hłuszanin powinien przygotowywać się do kampanii w położonym na Białorusi Mozyrze⁹.

Nieco odmienny charakter ma brulion listu na przystawstwo, wydany na rzecz Endrycha Gilzena, który miał zaciągnąć kornet 100 koni rajtarów. Kapitan walczył wcześniej dzielnie w Dorpacie. Hetman wyznaczył mu przystawstwo w Olkiennikach, Kirsznowie, Ławaryszkach i Rohanciszkach, prosząc tamtejszego starostę, aby nie czynił żadnych problemów z wydawaniem żywności. Dołożył także Lucyn i Rzeczycę, ponieważ spora grupa szlachty inflanckiej zaciągnęła się do tej jednostki, chcąc uniknąć konieczności samotnego wędrowania na Litwę. Oddział Gilzena miał się zachowywać w sposób należyty, wybierając żywność wedle hetmańskiego rozporządzenia, natomiast Radziwiłł zwracał się z prośbą do dzierżawców, aby nie czynili w tej materii rotmistrzowi żadnych przeszkód¹⁰.

Hetmańska troska o aprowizację i zaopatrzenie żołnierzy w stosowny rynsztunek nie kończyła się zresztą z chwilą przybycia do obozu. Może to potwierdzić brulion listu do mieszczan z Janiszek. Hetman prosił w nim, aby adresaci zechcieli przysłać do obozu żywność, odzież oraz rynsztunki dla żołnierzy, obiecując, że nie stanie im się *żadne bezprawie*. Powodem wydania tego uniwersału była niemożność zaopatrzenia wojska na terenie Inflant, ponieważ tamtejsze miasta albo wpadły w ręce Szwedów, albo zostały w znacznym stopniu zniszczone¹¹. Podobnie – kiedy oddziały litewskie rozpoczynały blokadę zajętych przez Szwedów Birż – Radziwiłł zwrócił się do dzierżawców okolicznych dóbr z poleceniem, aby dostarczyli jego podkomendnym żywność¹².

⁸ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 45, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła, Rubieżewicze, 17 lipca 1625 r. (brulion).

⁹ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 48, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła, Słuck, 24 lipca 1625 r. (brulion).

¹⁰ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 68, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła, [b.m.], 19 października 1625 r. (brulion).

¹¹ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 73, k. 1, K. Radziwiłł do mieszczan janickich, obóz pod Ek Mojzą, 20 października 1625 r. (brulion), zgodnie z dopiskiem na dokumencie podobne listy powinny zostać wysłane także do innych miast położonych w północnej części Wielkiego Księstwa: Zagor (Żagar?), Pozwola, Szawel, Nitawy, Linkowa, Kiejdan, Nowego Miasteczka, Zemel oraz Poniewieża.

¹² РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 77, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła do dzierżawców dóbr położonych w pobliżu Birż, z obozu, 10 listopada 1625 r. (brulion).

W materiałach petersburskich zachował się także dokument zaciągowy na 20 koni kozaków dla Daniela Dowgiałły Stryszki, rotmistrza rotwy piechoty stacjonującej w Nowogródku Inflanckim (Neuhausen, dzisiejsze Vastseliina w Estonii). Równocześnie Radziwiłł informował Stryszkę w osobnym liście, że nie wydał listu przypowiedniego na piechotę, ponieważ nie wiadomo, czy porucznik z Nowogródka – wysłany w celu rekrutacji nowych żołnierzy – zdołałby ich zebrać w tak krótkim czasie. Książę zwrócił się także do podskarbiego Krzysztofa Naruszewicza z prośbą, aby zechciał przysłać pieniądze na potrzeby zamku nowogródzkiego. Hetman sugerował Stryszce, aby zaciągnął nieco doświadczonych piechurów na własny koszt. Deklarował przy tym, że dopilnuje, aby skarb zwrócił rotmistrzowi poczynione w tym celu wydatki. Zdaniem księcia załozde zamku nie wolno naśladować żołnierzy z Kokenhauzen (dzisiejsze Koknese na Łotwie) – którzy poddali się bez walki – i powinna się ona bronić przed Szwedami¹³.

Radziwiłł zaciągał wojsko bez wiedzy i zgody króla, nie dysponując monarszymi listami przypowiednimi, co wśród jego podkomendnych budziło niepokój związany z realną możliwością pozbawienia ich prawa do wynagrodzenia ze skarbu publicznego. Wyrazem tego lęku była prawdopodobnie asekuracja hetmana dla oberszter-lejtnanta regimentu rajtarii, Karola Seja, którego hetman zapewniał, że otrzyma królewski besztalunek, uprawniający do zaciągu regimentu rajtarskiego liczącego 600 stawek żołdu i gwarantujący wypłatę żołdu przez państwo¹⁴. Już w obozie – kiedy pułk Seja domagał się podwyżki żołdu – hetman deklarował, że nie może się na to zgodzić bez potwierdzenia królewskiego, zastrzegając równocześnie, iż w przypadku uchwały sejmu podwyższającej wynagrodzenie husarii i rajtarii podkomendni Seja otrzymają żołd wedle podwyższonych stawek¹⁵.

Organizując armię, hetman musiał uwzględnić złożoną strukturę wojsk litewskich, której częścią jedynie – co prawda najważniejszą ze *stricte* militarnego punktu widzenia – były oddziały zaciężne. Stąd wzięły się w papierach Radziwiłła dokumenty dotyczące oddziałów Tatarów litewskich i wybrańców. Hetman wzywał tych pierwszych do obozu z powodu zagrożenia

¹³ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 56, k. 1, list przypowiedni K. Radziwiłła, Iwanie, 9 sierpnia 1625 r. (brulion); РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 192, k. 1, K. Radziwiłł do Daniela Dowgiałły Stryszki, Iwanie, 9 sierpnia 1625 r. (brulion).

¹⁴ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 46, k. 1, asekuracja K. Radziwiłła dla Karola Seja, Iwanie, 28 lipca 1625 r. (brulion).

¹⁵ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 78, k. 1, asekuracja K. Radziwiłła, w obozie, 14 [?] listopada 1625 r. (brulion).

szwedzkiego¹⁶, w przypadku drugich nakazywał dzierżawcom, aby wydali wysłanym przezeń rotmistrzom chłopów zobowiązanych do służby wybrańckiej z właściwym wyposażeniem. Polecał także Mikołajowi Kuncewiczowi – który na podstawie królewskiego listu przypowiedniego zbierał wybrańców w ekonomicznych: szawelskiej oraz upickiej – aby ludzi z Upity posłał do Birż, piechurów zaś z Szawl do Kokenhauzen. Gdyby jednak okazało się, że cała piechota szawelska została już zebrana, Kuncewicz powinien osobiście ruszyć z nią do zamku nad Dźwiną, pozostawiając w Birżach – pod rozkazami tamtejszego starosty – żołnierzy z Upity¹⁷.

Hetman starał się także zmobilizować szlachtę z powiatów położonych w pobliżu Inflant, aby zechciała przyjść mu z pomocą. Służyły temu uniwersały, których bruliony zachowały się w petersburskiej bibliotece, ostrzegające panów braci przed niebezpieczeństwem i wzywające ich do obozu pod rozkazy hetmana. W przypadku, gdy sejmiki wołały wystawić oddziały zaciężne, niż wziąć osobiście udział w walce, książę liczył na to, że te chorągwie wzmocnią podległe mu siły¹⁸. Kiedy formacje zaciągnięte przez sejmiki zamierzały opuścić obóz po zakończeniu służby – tak jak chorągiew powiatu wilkomierskiego pod dowództwem Gedeona Rajeckiego – hetman zwracał się do szlachty z prośbą, aby zechciała ponownie przyjąć te oddziały na służbę¹⁹.

Hetman próbował także zmobilizować ziemian z należących doń dóbr. Dlatego nakazał dzierżawcom, aby przejrzawszy księgi i rejestry, znaleźli ziemian zobowiązanych do służby i wysłali ich w celu przeprowadzenia 3 sierpnia w Miadzyniu popisu przed porucznikiem jednej z książeń rot

¹⁶ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 88, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła do Tatarów i chorążego wileńskiego, [b.m.] [b.d.] [brulion, 1625].

¹⁷ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 49, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła do dzierżawców dóbr królewskich, Rubieżewicze, 25 lipca 1625 r. (brulion); PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 47, k. 1, K. Radziwiłł do Mikołaja Kuncewicza, Sluck, 22 lipca 1625 r. (brulion).

¹⁸ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 63, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła do szlachty powiatu kowieńskiego, z obozu, 31 sierpnia 1625 r. (brulion); zob. PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 63, k. 1v., gdzie jest mowa o tym, że analogiczne uniwersały zostały wysłane 1 września z Owanty do powiatu upickiego oraz księstwa żmudzkiego; PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 52, k. 1v., K. Radziwiłł do szlachty powiatu piltyńskiego, Iwanie, 28 lipca 1625 r. (brulion); PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 62, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła do powiatów upickiego i wilkomierskiego, z obozu, 31 sierpnia 1625 r.; PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 65, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła do Jana Rostowskiego, z obozu pod Onikszdami, 4 września 1625 r. (brulion).

¹⁹ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 75, k. 1, K. Radziwiłł do szlachty powiatu wilkomierskiego, obóz pod Ek Mojzą, 21 października 1625 r. (brulion).

husarii, Janem Swołyńskim. Zachował się także brulion wezwania na ten popis skierowany do ziemian kojdanowskich, wiazyńskich, smolewickich, rubieżewickich, rudnickich, stankowskich oraz staryńskich²⁰. Sądząc z brulionu listu do podkomorzego kowieńskiego Andrzeja Zawiszy – którego synom Radziwiłł proponował zaciągnięcie własnej chorągwi lub wystawienie poczty w chorągwi hetmańskiej – książę próbował także zmobilizować przedstawicieli litewskiej elity społeczno-politycznej²¹.

Oddziały zaciężne nie spieszyły się zbyt do obozu, stąd w zbiorach petersburskich obecność uniwersałów hetmańskich, za pośrednictwem których hetman zamierzał zmusić podkomendnych do szybszego marszu²². Część chorągwi miała się gromadzić pod rozkazami wojewodzica smoleńskiego Mikołaja Abramowicza, który miał zastępować hetmana do czasu przybycia księcia do Inflant²³. Problem absencji oddziałów stał się palący, kiedy Szwedzi rozpoczęli oblężenie należących do hetmana Birż. Radziwiłł liczył, że zebrawszy szybko swoje oddziały, zdoła udzielić zamkowi odsieczy, co doprowadziło do wydania nowych uniwersałów²⁴. Nadzieje te okazały się płonne, Birże upadły. Dało to hetmanowi asumpt do przeprowadzenia w tej sprawie śledztwa, którego akta – w postaci zeznań obrońców twierdzy – znalazły się w rękopisach petersburskich, podobnie jak odręczny rysunek, nieznanego autorstwa, przedstawiający ob-

²⁰ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 144, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła do ziemian kojdanowskich, wiazyńskich, smolewickich, rubieżewickich, rudnickich, stankowskich, staryńskich, [b.m.] [b.d.] [brulion, lipiec 1625 r.]; PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 144, k. iv., K. Radziwiłł do Jana Cedrowskiego, Daniela Naborowskiego, Jana Skompi, Jana Wołka, Mikołaja Lipińskiego, Ludwika Barczykowskiego, [b.m.] [b.d.], [brulion, lipiec 1625 r.].

²¹ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 144, k. 1, K. Radziwiłł do A. Zawiszy, podkomorzego kowieńskiego, [b.m.] [b.d.] [przekreślony brulion, 1625 r.].

²² PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 57, k. 1, K. Radziwiłł do chorągwi Abrahama Kińskiego, Iwanie, 15 sierpnia 1625 r. (brulion); PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, k. iv., K. Radziwiłł do towarzystwa własnej chorągwi husarskiej, Iwanie, 15 sierpnia 1625 r. (brulion); PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 125, k. 1, K. Radziwiłł do Eliasza Zabłockiego, [b.m.] [b.d.], [brulion, sierpień 1625 r.].

²³ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 58, k. 1, K. Radziwiłł do rotmistrzów kozackich J. Wechmana, Krzysztofa Kleczkowskiego, Wojciecha Grabowskiego, Eliasza Zabłockiego, Zachariasza Łowczyckiego, oraz pieszych Mikołaja Kuncewicza i Mikołaja Otwinowskiego, Rubieżewicze, 20 sierpnia 1625 r. (brulion).

²⁴ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 60, k. 1, K. Radziwiłł do J. Swołyńskiego oraz towarzystwa swojej rotty husarskiej, Dubinki, 27 sierpnia 1625 r. (brulion); PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 64, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła do wojska, z obozu, 3 września 1625 r. (brulion); PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 148, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła do chorągwi husarskiej, [b.m.] [b.d.], [brulion, sierpień 1625 r.].

łączenie z roku 1625²⁵. Ostatecznie wojska Radziwiłła skoncentrowały się w Oniksztach dopiero na początku września.

Popis zebranych oddziałów był koniecznym warunkiem rozpoczęcia przez nie służby oraz uzyskania wynagrodzenia ze skarbu publicznego. Dlatego Radziwiłł prosił pisarza polnego Jarosza Piaseckiego, aby zechciał osobiście przeprowadzić popis w obozie w Oniksztach lub wydelegować do tego celu zastępcę²⁶. Ostatecznie czynności tej dokonał 10 września namiestnik pisarza polnego, Jerzy Czurkowski. W zbiorach petersburskiej biblioteki zachował się rejestr nie tylko tego popisu, ale także dwóch następnych, przeprowadzonych odpowiednio w styczniu i maju 1626 r.²⁷ Jedynie pierwszy z wymienionych dokumentów znany był A. Czwołkowi i M. Balcerkowi, ale wykorzystali go oni jedynie do określenia liczebności wojsk książęcych. Tymczasem wszystkie te spisy są kapitalnym źródłem do badania nie tylko struktury i liczebności armii, ale także historii społecznej – szczególnie relacji patron–klient²⁸ – oraz biografistyki staropolskiej. Pokłosiem pierwszego z popisów były dwa zestawienia wojsk książęcych, zawierające wykaz jednostek wraz z ich liczebnością²⁹. Należy także odnotować popis chorągwi zaciągniętej przez księstwo żmudzkie, dowodzonej przez stolnika żmudz-

²⁵ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 154, k. 1–2, *Inquisitia o podaniu zamku Birż (1625–1626)*; РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 145 (rysunek).

²⁶ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 59, k. 1, K. Radziwiłł do Jarosza Piaseckiego, Rubieżewicze, 23 sierpnia 1625 r. (brulion).

²⁷ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 67, *Komput wojska za pieniądze księcia jegomości pana hetmana polnego W. Ks. Lit. przeciwko Gustawowi książęciu Sudermańskiemu zaciągnione[go], którego popis generalny dnia 10 Septembris A. 1625 odprawował się w Oniksztach*; РНБ, ф. 958, оп. 1, д. F. IV 90, k. 198, *Spisek wojska wszystkiego pod objazd księcia Jmci pana hetmana polnego na sejm do Warszawy w roku 1626 in mense Januario, podług którego wydały się rejestra do chorągwi z podpisem ręki księcia Jmci*; РНБ, ф. 958, оп. 1, д. F. IV 90, k. 215, *Popis wojska JKMci pod regimentem księcia Jmci pana hetmana polnego będącego który się odprawował w trzeciej ćwierci dnia 26 maii anno 1626 w Oniksztach przy bytności samego księcia Jmci pana hetmana polnego*.

²⁸ Z materiałów zawartych w rękopisie F. IV 90 nie mieli okazji skorzystać m.in. H. Wisner oraz autorka najlepszego opracowania klienteli wojskowej K. Radziwiłła, prof. Urszula Augustyniak, zob. *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004, *passim*.

²⁹ РНБ, ф. 958, оп. 1, д. F. IV 90, k. 186, *Komput wojska JKM inflanckiego pod regimentem JKsM będącego a to według rejestrów popisowych którym się służba zaczęła na ściąganie dwie niedzieli zwyczajnie kładąc d. 27 Augusti a. 1625*; РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 134, k. 1, *Komput wojska za pieniądze księcia Jmci hetmana polnego W. Ks. Lit. do Inflant przeciwko Gustawowi księcia Sudermańskiego zaciągnionego, którego się popis 10 7br. odprawował w Oniksztach*, wzmiankę o tym dokumencie uczynił H. Wisner, nie omawiając dokładnie jego treści, H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów.*, t. 2, s. 115, przyp. 296.

kiego Andrzeja Radziwińskiego, przeprowadzony 12 września 1625 r. w Radziwiliszkach przez sędziego ziemskiego żmudzkiego Jana Mleczkę, pisarza ziemskiego żmudzkiego Jana Stankiewicza oraz Jerzego Gruzewskiego³⁰.

Podsumowanie działań hetmana polnego w pierwszych miesiącach wojny znalazło się w obszernym – liczącym 19 kart – dokumencie, zatytułowanym *Memoriał co się już w sprawach inflanckich odprawiło*³¹, pomijanym dotychczas przez historyków. Można w nim znaleźć zapis aktywności hetmana w okresie pomiędzy początkiem lipca a 28 października 1625 r., w tym prowadzonej przezeń korespondencji. Forma tekstu wymyka się precyzyjnej definicji, stosunkowo najbliższej jej do diariusza czy dziennika czynności. Początkowe wpisy pozwalają przypuszczać, że memoriał był spisany *post factum*, być może na podstawie kopiariuszy korespondencji czy notatek. Niełatwo też jednoznacznie orzec, czy autor bądź autorzy tekstu planowali zamknąć go wpisem z 28 października, czy może raczej myśleli o dalszych wpisach, skoro działania wojenne trwały jeszcze ładnych parę miesięcy. *Memoriał* sprawia chwilami wrażenie, jakby miał posłużyć Radziwiłłowi i jego stronnikom jako narzędzie – swoista ściągawka – do odpierania zarzutów przeciwników politycznych o bezczynność i zaniedbania, które doprowadzić miały do utraty Inflant i zniszczenia pokaźnych połaci północnej części Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Niezmiernie ciekawym źródłem jest *Diariusz obozowy*³², niewykorzystywany dotąd przez historyków. Rękopis zawiera w zasadniczej części różne wstępne wersje wydane drukiem w XIX w. *Compendium dwunastoniedzielnych prac Imci księcia hetman polnego i wojska z nim służącego przeciw Gustawowi księciu Sudermańskiemu*³³, z naniesionymi poprawkami skreślonymi prawdopodobnie ręką – co wymaga dalszych badań – samego księcia. Tekst drukowany z kopii znajdującej się w Tekach Naruszewicza obejmuje okres od początku kampanii do 28 listopada 1625 r. W rękopisie petersburskim znajdują się jednak dwie wersje – jedna z odręcznymi poprawkami – opisujące wydarzenia pomiędzy 29 listopada 1625 r. a 7 stycznia roku następnego. W rękopisie znaleźć można także opis wydarzeń pomiędzy 21 a 24 listopada, który nie znalazł się w wersji drukowanej, prawdopodobnie dlatego, że do-

³⁰ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 90, k. 1, *Registr chorągwie żmudzkiej*.

³¹ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 66.

³² PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 157, k. 1–27 v.

³³ *Księcia Krzysztofa Radziwiłła [...] Sprawy wojenne i polityczne 1621–1632*, Paryż 1859, s. 527–549.

tyczył działań podkomendnych Radziwiłła, którzy pozostali w obozie, nie biorąc udziału w wyprawie za Dźwinę. Jest to z całą pewnością źródło ważne nie tylko dla badaczy dziejów wojskowości, ale także znawców szeroko pojętego intelektualnego zaplecza hetmana polnego oraz jego działań na niwie politycznej, ponieważ – sądząc z istnienia kopii – można przypuszczać, że diariusz od samego początku był przeznaczony dla szerszej publiczności.

Działania hetmana dokumentują także bruliony dokumentów dotyczących codziennego funkcjonowania podległych mu oddziałów. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na pozew hetmański, którego adresatem był niedoszły podkomendny księcia, Gabriel Ceridon. Radziwiłł zarzucał mu, że wziął pieniądze na zaciąg piechoty, ale nie dotarł do obozu, czyniąc rozliczne szkody w dobrach szlacheckich na Litwie. Z tego powodu hetman oczekiwał, że Ceridon stanie przed jego sądem w obozie³⁴. W innym dokumencie Radziwiłł zwracał się do urzędników ziemskich i grodzkich oraz miejskich z prośbą o udzielenie wszelkiej pomocy wysłannikom rotmistrza kozackiego Jana Łoszela, Radziwiłłowiczowi i Dowgirdowi, wysłanym przez dowódcę w celu sprowadzenia do obozu dezertersów. Przy tej okazji hetman proponował amnestię tym wszystkim żołnierzom, którzy dobrowolnie powrócą do obozu i wezmą udział w walce ze Szwedami³⁵. Sąd hetmański, któremu przewodniczył sędzia wojskowy Walerian Wojdat, pracował zresztą pełną parą, o czym świadczy całkiem pokaźny rejestr żołnierzy skazanych za różne przestępstwa na karę wytrąbienia z wojska³⁶. Kancelaria Radziwiłła wydawała także egzemplarze hetmańskie, których przykładem może być dokument na rzecz towarzysza z rotty kozackiej Krzysztofa Kleczkowskiego, Abrahama Massalskiego³⁷.

Zupełnie odmiennym rezultatem poczynań księcia i jego podkomendnych były rejestry jeńców szwedzkich przebywających w niewoli hetmańskiej, w której część z nich – sądząc z listów hetmana wielkiego dotyczących wymiany jeńców – przebywała jeszcze dwa lata później³⁸. Zachowały się także

³⁴ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 73, k. 2, pozew K. Radziwiłła, 13 października 1625 r. (brulion).

³⁵ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 85, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła, z obozu, 9 grudnia 1625 r. (brulion).

³⁶ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 115, k. 113, *Towarzystwo od różnych chorągwi za różne excessa według prawa i artykułów wojskowych z wojska wytrąbione i na dalszą executią sejmowi do JKM podane w iroku 1625 i 1626*.

³⁷ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 95, k. 1, egzemplarz hetmański K. Radziwiłła, w obozie, 7 stycznia 1626 r.

³⁸ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 101, k. 1–2, *Rejestr więźniów wszykich od ludzi XJM wziętych z obozu nieprzyjacielskiego po walmuiskiej potrzebie roku 1626*, wynik działań czat wysyłanych

zeznania niektórych spośród nich, np. Bartla Christiansona, pojmanego pod Kokenhauzen, który 18 listopada 1625 r. informował podwładnych hetmana o siłach szwedzkiego monarchy. Dzień później zapisano poświęcone temu samemu problemowi zeznania: Gotarda Berka, Jurgena Holtkansa, Georga Fridrika oraz Enrycha Brymera³⁹.

Sądząc z zawartości hetmańskiego archiwum, Radziwiłł bacznie przyglądał się poczynaniom swego adwersarza. Świadectwem tego może być obecność wśród petersburskich rękopisów spisu osób, którym Sapieha wydał listy przypowiednie oraz pieniądze na zaciąg wojska. Znalazły się tam też trzy rejestry oddziałów sapieżyńskich wskazujące datę popisu oraz liczebność oddziałów w dwóch pierwszych kwartałach służby – dokument zawierający podział armii hetmana wielkiego na pułki, sporządzony po tym, jak Sapieha wyjechał na Litwę. Był również akt rozliczenia pisarza polnego z pieniędzy, które wydał podkomendnym zastępującego ojca marszałka wielkiego litewskiego Jana Stanisława Sapiehy⁴⁰. Wśród informatorów księcia – donoszących o działaniach oddziałów obu Sapiehów – byli m.in. wojewoda smoleński Aleksander Korwin Gosiewski⁴¹ oraz Mikołaj Korff, których listy także znajdują się w Petersburgu⁴². Szczególnego rodzaju dokumentem jest

przez hetmana pomiędzy 18 a 28 stycznia 1626 r.; zob. PHБ, ф. 958, оп. 1, д. F. IV 90, k. 190, *Regestr więźniów, którzy na ten czas w Wiżunach są*; k. 193, *Regestr więźniów Poniewiezu będących*; PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 116, k. 141, L. Sapieha do K. Radziwiłła, Warszawa, 6 lipca 1628 r.; k. 146, L. Sapieha do K. Radziwiłła, Warszawa, 23 lipca 1628 r.

³⁹ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 81, 82; zob. PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 94.

⁴⁰ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 54, *Regestr pp. rotmistrzów którym się listy JKM i moje hetmańskie przypowiednie na raty rozdały i posłały i pieniądze zaraz przy listach dawaly od d. 7 Augusta A. 1625*; PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 86, *Popis wojska JKM do Inflant zaciągnionego na ćwierć pierwszą w roku 1625* – o dokumencie tym wspominał, nie podając go dokładniejszej analizie, H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów...*, t. 2, s. 106, przyp. 251; PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 135, k. 1, *Rozrządzenie na pułki wojska JKM na drugą ćwierć do Inflant zaciągnionego*; PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 156, k. 1, *Komput wojska JKM do Inflant za listami JKM, JM p. hetman W. Ks. Lit. przypowiedniami na ćwierć pierwszą zaciągnionego* – dokument ten wykorzystał M. Balcerek, *Księstwo Kurlandii i Semigalii...*, s. 300, przyp. 46, ale z niepełną sygnaturą: 321/2, k. 1; PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 254, *Roku 1626 płaca wojsku JKM do Inflant zaciągnionemu za ćwierć którą według ordynatii JMP marszałka w. WXL jako przełożonego wojskowego przez mię Jarosza Piaseckiego pisarza polnego WXL*.

⁴¹ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 84, k. 1, A. Korwin Gosiewski do K. Radziwiłła, ze stanowiska nad Owiksztą, 22 listopada 1625 r.

⁴² Na przykład PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 96, k. 62, M. Korff do K. Radziwiłła, Krusbrode [?] 12 [...] 1625 r.; k. 66 Dina Mojza, 9 listopada 1625 r.; k. 77; obóz w Dyneburgu, 2 listopada 1625 r.; k. 80, z obozu, 22 listopada 1625 r.; k. 83; z derewni pod Zelborkiem, 13 grudnia 1625 r.; k. 69; K. Radziwiłł do M. Korffa, z obozu, 13 listopada 1625 r., (brulion). A. Czwołek wykorzystał

natomiast pozbawiony daty *Regestr więźniów z obozu wielkiego wziętych od Pontusa przysłany*, w którym widnieją nazwiska ponad 100 jeńców z armii litewskiej. Sądząc po ich brzmieniu, dokument dotyczy w większości osób służących w oddziałach rajtarii i piechoty niemieckiej, znajdujących się w obozie szwedzkim. Niewykluczone, że sporządzono go po Walmojzie, ale nie sposób tej sprawy jednoznacznie rozstrzygnąć⁴³.

Działania wojenne w Inflantach nie zakończyły się wraz z opuszczeniem w grudniu przez obu hetmanów spustoszonej prowincji, jednak stały się dla nich obu zaledwie jednym z teatrów trwającego między nimi wyniszczającego konfliktu. Radziwiłł próbował uzyskać wsparcie ze strony krewniaków: kanclerza wielkiego litewskiego Albrychta Stanisława, kawalera maltańskiego Zygmunta Karola oraz ordynata kleckiego Jana Albrychta Radziwiłła⁴⁴. Sytuacja zmieniła się wraz z klęską oddziałów Jana Stanisława Sapiehy pod Walmoją 17 stycznia 1626 r. Książę dobrze orientował się w sytuacji pobitych chorągwi dzięki relacjom chorążego litewskiego Samuela Paca i Henryka Szmelinga⁴⁵. Co prawda, król wzywał szlachtę – uniwersałem z Warszawy, datowanym na 11 lutego – aby przybywała do obozu marszałka wielkiego⁴⁶, ale najpoważniejszą siłą zdolną do opóźnienia ewentualnego ataku Szwedów stały się chorągwie hetmana polnego, a ten starał się wykorzystywać to jako atut w polityce wewnętrznej. Niedługo przed Walmoją książę zawarł z żołnierzami porozumienie. Wojsko zadeklarowało, że pozostanie w służbie dopóty, dopóki nie powrócą posłowie wysłani na sejm do Warszawy. Żołnierze obiecali także, że będą się domagać odpowiedniej nagrody dla Radziwiłła za jego trud włożony w obronę ojczyzny przed Szwedami. Książę ze swej strony

listy Korffa w swoich opracowaniach, podając jednak błędną sygnaturę rękopisu 92 zamiast 96, zob. *Piórem i buławą...*, s. 521, przyp. 676; poprawną sygnaturę podał M. Balcerk, *Księstwo Kurlandii i Semigalii...*, *passim*.

⁴³ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 152, k. 1.

⁴⁴ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 102, k. 1v., K. Radziwiłł do A.S. Radziwiłła, obóz nad Niemenkiem, 21 stycznia 1626 r. (brulion); PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 104, k. 1, *Copia odprawy do książąt Radziwiłłów*.

⁴⁵ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 116, k. 76, S. Pac do K. Radziwiłła, Kryniczyn, 19 stycznia 1626 r.; PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 116, k. 78, Henryk Szmeling do K. Radziwiłła, Kryniczyn, 19 stycznia 1626 r.; list Paca znany jest także z kopii przechowywanej w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, dz. II suplement, rkps 404, wykorzystanej przez A. Czwołka, *Piórem i buławą...*, s. 531, przyp. 688, oraz M. Balcerka, *Księstwo Kurlandii i Semigalii...*, s. 314, przyp. 115.

⁴⁶ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 112, uniwersał Zygmunta III do szlachty, Warszawa, 11 lutego 1626 r., odpis dokumentu oblatowanego w grodzie wileńskim 14 lutego.

zobowiązał się, że nie będzie zaciągał wojska na kredyt i zezwoli wszystkim chętnym na opuszczenie służby po uzyskaniu zapłaty⁴⁷.

Hetman polny przekonywał szlachtę w uniwersałach, że on i jego podkomendni dzielnie walczą ze Szwedami. Nie kłamał, ale – zważywszy na słabość podległych mu sił – nie było mowy o większych sukcesach. Wskazywał równocześnie na pilną potrzebę posiłków, czy to w postaci szlacheckiego pospolitego ruszenia, czy w innej formie zaproponowanej przez panów braci⁴⁸. Równolegle prowadził negocjacje z oddziałami Sapiehy, reprezentowanymi przez Samuela Paca, dotyczące połączenia sił i wspólnej walki ze Szwedami. Poziom nieufności pomiędzy hetmanami oraz ich podkomendnymi był jednak na tyle silny, że Pac zmuszony był prosić Radziwiłła, aby ten zechciał wyjaśnić jego zwierzchnikom, że chorąży litewski nie miał zamiaru oddawać wojsk wojewody wileńskiego pod komendę księcia, a jedynie próbował doprowadzić do współdziałania obu armii⁴⁹.

Zygmunt III nie zgodził się na przekazanie dowództwa w Inflantach Radziwiłłowi, zatem księciu nie pozostało nic innego, jak tylko dopilnować, aby jego podkomendni uzyskali – zgodnie z postanowieniem sejmu – zasłużoną zapłatę za swoje wysiłki. Sprawa ta – opisana pokrótce przez A. Czwołkę⁵⁰ –

⁴⁷ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 99, k. 1v., skrypt wojska inflanckiego dowodzonego przez Krzysztofa Radziwiłła, obóz pod Bowskiem, 15 stycznia 1625 r.

⁴⁸ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 102, k. 1, K. Radziwiłł do powiatu upickiego, [b.m.] [b.d.] [brulion, obóz nad Niemenkiem, styczeń 1626 r.]; PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 103, k. 1, K. Radziwiłł do szlachty województwa mińskiego, stanowisko nad Muszą [?], 27 stycznia 1626 r. (brulion); PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 110, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła do powiatu wilkomierskiego, Gwylaje [?], 4 lutego 1626 r. (brulion); PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, k. 1v., analogiczne uniwersały zostały wysłane do księstwa żmudzkiego oraz powiatów: kowieńskiego i upickiego; PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 111, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła do szlachty województwa wileńskiego, Linków, 5 lutego 1625 r. (brulion); PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 111, k. 1v., analogiczne uniwersały miały zostać rozesłane do: powiatów wilkomierskiego, brasławskiego, upickiego i kowieńskiego, księstwa żmudzkiego i województw: wileńskiego oraz trockiego; PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 123, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła do powiatu kowieńskiego, stanowisko nad Muszą, 27 stycznia 1626 r. (brulion); PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 126, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła do szlachty województwa wileńskiego, [b.m.] [b.d.], [brulion, stanowisko nad Muszą, 27 stycznia 1626 r.].

⁴⁹ PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 108, k. 1, K. Radziwiłł do chorążego litewskiego S. Paca, Linków, 31 stycznia 1626 r. (brulion); PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 116, k. 80, S. Pac do K. Radziwiłła, [b.m.], 22 lutego 1626 r.; PHБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 153, k. 1, uniwersał K. Radziwiłła, [b.m.], [b.d.], [brulion, styczeń 1626 r.].

⁵⁰ Zob. A. Czwołek, *Piórem i buławą...*, s. 54–543, w oparciu m.in. o rękopisy nr 96 (w tekście błędnie 92), 115, 116 oraz 125, choć autor nie wykorzystał – co zrozumiałe, zważywszy na główny przedmiot jego zainteresowań – wszystkich znajdujących się tam źródeł.

toczyła się przy pustym skarbie oraz w atmosferze ostrego sporu pomiędzy hetmanami. Nie ułatwiało to zadania Radziwiłłowi, o czym świadczyć może jego przechowywana w petersburskiej bibliotece ożywiona korespondencja z czołowymi dostojnikami litewskimi: kanclerzem A.S. Radziwiłłem, biskupem wileńskim Eustachym Wołłowiczem, starostą żmudzkiem Jaroszem Wołłowiczem, podskarbinem ziemskim Krzysztofem Naruszewiczem, wojewodami: trockim Januszem Skuminem Tyszkiewiczem i smoleńskim Aleksandrem Korwinem Gosiewskim oraz pisarzem polnym Jaroszem Piaseckim.

Rękopisy przechowywane w petersburskiej bibliotece rzucają także nowe światło na relacje Radziwiłła z podkomendnymi w tym trudnym okresie. Król zwlekał z przysłaniem dokumentów zaciągowych dla Radziwiłłowskich dowódców, co pozwalało wątpić w chęć monarchy i hetmana wielkiego do zatrzymania w służbie tych oddziałów. Skłonność nieopłaconych żołnierzy do zawiązania konfederacji było nie na rękę tak samemu Radziwiłłowi, jak i jego adwersarzom. W wyniku negocjacji hetman polny zawarł 5 lub 6 czerwca porozumienie z podkomendnymi deklarującymi chęć prowadzenia oddziałów w nowej kampanii. Na mocy jego postanowień – spisanych w kancelarii hetmana i prawdopodobnie na jego polecenie poprawianych – żołnierze zgodzili się, pod określonymi w treści dokumentu warunkami, poczekać na besztalunki i listy przypowiednie, o czym książę zamierzał poinformować szlachtę⁵¹. Ostatecznie król przysłał potrzebne dokumenty i dawne oddziały Radziwiłłowskie znalazły się pod rozkazami Aleksandra Gosiewskiego⁵².

Z odkrytych dotychczas materiałów petersburskich wynika, że od połowy 1626 r. wojna w Inflantach interesowała hetmana polnego znacznie mniej niż polityczna rozgrywka z Lwem Sapiehą, opisana przez A. Czwołkę. Radziwiłł otrzymywał relacje na temat działań od Mikołaja Korffa – zostały one już wprowadzone do obiegu naukowego przez A. Czwołkę i M. Balcerka⁵³.

⁵¹ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 96, к. 10, Onikszy, 6 czerwca 1626 r., tekst porozumienia K. Radziwiłła z wojskiem (brulion); РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 120, akt konfederacji wojska, Onikszy, 5 czerwca 1626 r. (brulion); РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 119, к. 1, uniwersał K. Radziwiłła, Onikszy, 5 czerwca 1626 r. (brulion); A. Czwołek, *Piórem i buławą...*, s. 543, przyp. 707, wykorzystał natomiast – choć bez szerszego omówienia – dwa dokumenty z rękopisu 125, zamieszczone na k. 65 – oryginał aktu konfederacji wojska, Onikszy, 6 czerwca 1626 r. oraz na k. 67 – uniwersał A. Gosiewskiego, Onikszy, 8 czerwca 1626 r., a także listy Gosiewskiego do K. Radziwiłła z rękopisu 116.

⁵² H. Wisner, *Wojna inflancka...*, s. 72–73.

⁵³ A. Czwołek, *Piórem i buławą...*, s. 544–609.

Uwadze przywołanych badaczy umknął natomiast niezmiernie ciekawy dokument skarbowo-wojskowy, sporządzony na początku 1629 r. i dotyczący wypłat na rzecz wojska litewskiego pomiędzy sejmami w 1628 i 1629 r., który pozwala m.in. ustalić skład oraz nominalną liczebność jazdy w armii Lwa Sapiehy w Inflantach w okresie pomiędzy 17 września a 17 grudnia 1628 r.⁵⁴

W rękopiśmiennych zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu znajduje się szereg bardzo cennych – acz mało znanych – dokumentów dotyczących wojny inflanckiej w latach 1625–1629. Spotkać tu można całkiem liczne odpryski działalności kancelarii hetmańskiej Krzysztofa Radziwiłła: bruliony listów wyznaczających przystawstwa, uniwersałów do wojska, szlachty czy korespondencji z przedstawicielami litewskiej elity władzy. Są też bardzo cenne materiały skarbowo-wojskowe: popisy, komputy, rozliczenia z wojskiem, dotyczące także oddziałów dowodzonych przez Lwa Sapiehę i jego zastępców. Niezmiernie ciekawe są dokumenty dotyczące relacji hetmana z jego podkomendnymi: teksty porozumień Radziwiłła z żołnierzami czy zawiązywanych przez wojsko związków. Dzięki *Memoarialowi* oraz *Diariuszowi obozowemu* można znacznie więcej powiedzieć nie tylko o działaniach księcia i jego podkomendnych od lipca 1625 r. do początków stycznia roku następnego, ale także o metodach oddziaływania na społeczeństwo szlacheckie stosowanych przez hetmana polnego. Należy przypuszczać, że dalsza kwerenda w zbiorach tej biblioteki pozwoli na ujawnienie nowych, ważnych dokumentów dotyczących dziejów wojny inflanckiej w latach 1625–1629 i armii Wielkiego Księstwa Litewskiego.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, dz. II suplement, rkps 404

Rosyjska Biblioteka Narodowa w Sankt-Petersburgu (Российская Национальная Библиотека, Санкт-Петербург, РНБ)

Fond 958, opis 1, dzieło F. IV Pol. 90

Fond 971, opis 2,

dzieło 96

dzieło 115

⁵⁴ РНБ, ф. 971, оп. 2, д. 321/2, nr 164, k. 1, *Anno 1629 roschód na woysko inflanckie po seymie y co ieszcze winno płacić*, wspominał o tym dokumencie, ale bez dokładniejszej analizy jego treści, H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów.*, t. 2, s. 115, przyp. 297.

dzieło 116

dzieło 125

dzieło 321/2, nr 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 73, 75, 77, 78, 81, 82, 85, 86, 88, 90, 94, 95, 99, 101, 102, 103, 108, 110, 111, 112, 117, 119, 120, 123, 125, 126, 134, 135, 144, 152, 153, 154, 156, 157, 164, 254

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Książca Krzysztofa Radziwiłła [...] Sprawy wojenne i polityczne 1621–1632, Paryż 1859.

OPRACOWANIA

Augustyniak U., *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004.

Balcerek M., *Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629*, Poznań 2012.

Czwołek A., *Konflikt Lwa Sapiehy, wojewody wileńskiego i Krzysztofa Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego na tle problemów militarnych i politycznych Rzeczypospolitej w latach 1625–1633*, cz. 1 „Czasy Nowożytné”, t. XV, Toruń 2003, s. 107–175; cz. 2, *ibidem*, t. XX, Toruń 2007.

Czwołek A., *Konflikty i spory wśród dowódców litewskich w czasie wojny w Inflantach w latach 1625–1629 i ich wpływ na przebieg działań militarnych*, w: *Wojny Północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, A. Ziemińska, Toruń 2007.

Czwołek A., *Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego*, Toruń 2012.

Lulewicz H., *Sapieha Jan Stanisław h. Lis (1589–1635)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993.

Lulewicz H., *Sapieha Lew h. Lis (1557–1633)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXV, Warszawa–Kraków 1994.

Rachuba, *Swołyński (błądnie Swotyński) Jan h. własnego (zm. między 1644 a 1647)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLVI, Kraków 2009–2010.

Wisner H., *Król i książę. Konflikt między Zygmuntem III Wazą i Krzysztofem Radziwiłłem*, „Rocznik Białostocki”, t. 11, Białystok 1972.

Wisner H., *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2, *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego – dyplomacja – varia*, Warszawa 2004.

Wisner H., *Wojna inflancka 1625–1629*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 16, cz. 1, Warszawa 1970.

Summary

Source Materials Concerning the History of the Livonian War (1625–1629) Kept at the National Library of Russia in St Petersburg

The collection of manuscripts kept at the National Library of Russia in St Petersburg includes a number of very valuable documents concerning the Livonian War of 1625–1629, mostly from the office of the Field Hetman of Lithuania Krzysztof Radziwiłł: notebooks with letters establishing military stations, universal acts for the troops and the nobles, and letters to representatives of Lithuanian power elites. The collection includes very precious materials concerning financial and military matters: service registers, details of military units, or settlements with the army, including the troops led by Grand Hetman of Lithuania Lew Sapieha and his deputies. There are also records concerning relations between the commander and his subordinates, such as Radziwiłł's agreements with soldiers, or unions of soldiers. Primary sources provide much more information, not only about the duke's and his subordinates' activities between July 1625 and the beginning of January 1626, but also about the Field Hetman's methods of influencing the noble community.